

گفتاری درباره آیت‌الله بهبهانی و کتاب مصباح الهدایه^۱

ماندنی مواساتیان*

چکیده: بهبهان از شهرهای جنوبی ایران، شاهد عالمان و اندیشمندان بزرگی همچون سید علی بهبهانی بوده است. سید علی بهبهانی تحصیلات خود را در حوزه‌های نجف اشرف تکمیل کرد و از محضر اساتیدی چون میرزا حسین نائینی، ضیاءالدین عراقی، سید ابوالحسن اصفهانی و میرزا آقا اصطهباناتی بهره گرفت و خود شاگردان بسیاری پرورش داد. در این گفتار، به خدمات اجتماعی و فرهنگی، تدریس و تعلیم، و تألیفات وی اشاره شده و کتاب مصباح الهدایه به تفصیل، معرفی شده است. این کتاب در ۴۰ باب تنظیم شده و در هر باب یکی از آیات قرآن در موضوع امامت، محور بحث قرار گرفته و در ذیل آن با استناد به روایات شیعه و سنی، اقوال مفسران نقد و بررسی شده است. در این اثر از منابع معتبر، از جمله غایه المرام فراوان استفاده شده است. ۱۵ ویژگی کتاب در این مقاله بیان می‌شود.

کلید واژه‌ها: بهبهانی، سیدعلی - سرگذشتنامه / عالمان شیعه - سرگذشت‌نامه / مصباح الهدایه [کتاب] - معرفی / بهبهانی، سیدعلی، تألیفات / امامت / امامت در قرآن.

۱. ترجمه انگلیسی این گفتار در مقدمه ترجمه انگلیسی مصباح الهدایه (چاپ تهران، مؤسسه انتشارات نبأ) منتشر شده است و اکنون متن اصلی مقاله به زبان فارسی، برای نخستین بار، نشر می‌یابد. (ویراستار)

*. استادیار دانشکده الهیات دانشگاه شهید چمران، اهواز.

۱. آشنایی با بهبهان

بهبهان شهری کهن و باستانی در جنوب ایران است که در زمان باستان، بیشتر به عنوان روستایی در مجاورت شهر «ارجان» شناخته می‌شد. گرچه به مرور زمان، در حوادث روزگار، «ارجان» از میان رفت، ولی بهبهان باقی ماند و به عنوان شهری مهم شناخته شد. از قرن سوم و چهارم هجری تا کنون، دانشمندانی از آن برخاسته‌اند. ناصر خسرو، دانشمند ایرانی قرن پنجم، در ضمن سفرنامه خود، به دیدار خود از بهبهان در سال ۴۴۴ هجری اشاره می‌کند.

۲. آشنایی با آیت‌الله سید علی بهبهانی

شهر بهبهان در قرن سیزدهم هجری قمری، شاهد عالمان بزرگی با زهد و تقوا همچون میرمحمد صالح بهبهانی، سیدمحمد ناظم الشریعه، شیخ عبدالرسول بهبهانی و سید احمد بهبهانی بود که جمعی از اینان، شاگرد آیت‌الله شیخ هادی تهرانی بودند. سیدعلی بهبهانی، در حدود سال ۱۳۰۳ هجری قمری، در خانواده قدس و تقوی متولد شد. پدر ایشان مرحوم سید محمد، به شغل کشاورزی اشتغال داشت و سید علی در اوایل عمر به حدّ وسع و مقتضای سن، پدر خویش را یاری می‌داد. جدّ ایشان سید علی دارای چنان زهد و تقوایی بود که به «سیدعلی مقدّس» معروف بود و آیت‌الله نیز از همان دوران کودکی و نوجوانی به سبب ورع، به همان شهرت جدّش «سیدعلی مقدّس» خوانده می‌شد.

ایشان از همان زمان، شور و شوق تحصیل علم و نیل به کمال داشت و از استعداد فراوان بهره‌مند بود؛ به طوری که حدّت ذهن و اشتیاق به فضل و دانش او را آرام نمی‌گذاشت. با این انگیزه قوی و بلند نظری، کتابهای درسی حوزه علمیه را به دست آورد و به مطالعه پرداخت و نزد اساتید و علما به تحصیل علم مشغول گردید. از این اساتید، می‌توان از علمای برجسته امثال آیت‌الله آقا میرزا محمد حسن بهبهانی، آیت‌الله شیخ عبدالرسول بهبهانی و آیت‌الله سیدمحمد ناظم الشریعه بهبهانی نام برد. با توجه به نبوغی که تا سنّ ۱۸ سالگی از خود بروز داد،

اساتیدش آینده‌ای درخشان برایش پیش‌بینی می‌کردند. وقتی در سال ۱۳۲۲ هجری قمری برای تکمیل معلومات به نجف اشرف مشرف شد، خود مجتهدی متجزی بود.

بهبهانی شش سال با پشتکار مخصوص و نبوغی که داشت، از حوزه درس آیت‌الله آخوند ملامحمد کاظم خراسانی مؤلف «کفایة الاصول» و آیت‌الله آقا سید کاظم یزدی مؤلف «عروة الوثقی» سطح عالی فقه و اصول را گذراند و بیشتر استفاضه و استفاده علمی خویش را از آیت‌الله سید محسن کوهکمری برد.

همچنین در نجف، از درس خارج فقه و اصول حضرت آیات میرزا حسین نائینی، آقا ضیاء الدین عراقی، سید ابوالحسن اصفهانی و میرزا آقا اصطهباناتی استفاده کرد و با کسب اجازه از این بزرگان، در سال ۱۳۲۹ هجری، به بهبهان بازگشت و به تدریس مشغول شد.

از سال ۱۳۲۹ تا ۱۳۳۸ قمری - که ایام اقامت او در بهبهان بود - یک بار به نجف رفت و به تعلیم و تعلم اشتغال داشت.

در سال ۱۳۳۸ به شهر رامهرمز - در خوزستان، در جنوب ایران - رفت و ۲۳ سال در آنجا اقامت داشت. پس از آن در سال ۱۳۶۲ قمری یک بار دیگر به کربلا و نجف رفت که این سفر، سه سال طول کشید. پس از آن در سال ۱۳۶۵ قمری به رامهرمز بازگشت که تا سال ۱۳۷۰ ادامه یافت. در آن سال، به دنبال بیماری و درمان، شهر اهواز را - که مرکز استان خوزستان بود - برای اقامت برگزید که این اقامت تا آخر عمر ایشان ادامه داشت. البته از سال ۱۳۸۷، بخشی از سال را در اصفهان اقامت داشت. در خلال این مدت، شهرهای بهبهان، رامهرمز، اهواز و اصفهان در ایران؛ و شهرهای نجف و کربلا در عراق، شاهد مراتب علمی آیت‌الله بهبهانی و مرکز تربیت شاگردان توسط ایشان بودند. وی در ۱۸ ذی القعدة ۱۳۹۵ قمری در اهواز، درگذشت و در جوار مدرسه علمیّه‌ای که خود بنیاد نهاده بود، مدفون شد.

۳. خدمات اجتماعی و فرهنگی

آیت الله بهبهانی در طول سالها اقامت در بهبهان، رامهرمز، اهواز و اصفهان، خدمات زیادی به مردم کرد؛ از جمله:

- (۱) بنای بیش از پنجاه مسجد و حسینیه در اهواز، یاسوج، رامهرمز، اصفهان؛
- (۲) بنای مدرسه علمیّه در یاسوج و اهواز؛
- (۳) تأسیس کتابخانه بزرگ و مهم دارالعلم اهواز؛
- (۴) بنای دبستان و دبیرستان دخترانه اسلامی اهواز؛
- (۵) مؤسسه تبلیغاتی در اهواز؛
- (۶) بنای مسجد و حمام در اصفهان؛
- (۷) درمانگاه در محله احمدآباد اصفهان؛
- (۸) کمک به سیل زدگان سیل ۱۳۴۰ شمسی در خوزستان و سیل ۱۳۵۲ شمسی در اصفهان برای ساختمان خانه هایشان؛
- (۹) انتشار آثار عالمان گذشته، به ویژه آثار آیت الله شیخ هادی تهرانی که استاد اساتید مرحوم بهبهانی بود؛ از جمله کتابهای: التوحید، ذخائر النبوه، ودائع النبوه، الرضوان، الصوم؛
- (۱۰) برپایی مجالس عمومی برای تعلیم دین به عموم مردم.

۴. تدریس و تعلیم

آیت الله بهبهانی، در دوره دو ساله اقامت در کربلا، به امر آیت الله حاج سیدحسین طباطبایی قمی، حوزه درس تشکیل داد که آیت الله شیخ محمدرضا اصفهانی از شاگردان ایشان در آن دوره بود. پس از آن در حدود هفتاد سال در شهرهای بهبهان، رامهرمز، اهواز و اصفهان اقامت گزید که صدها تن دانشمند از محضر ایشان بهره گرفتند؛ از جمله: سیداسماعیل هاشمی، شیخ محمدحسن مظاهری، سیدابوالقاسم هاشمی، محمدجواد تارا، سید علی علامه فانی، سیدمحمد جزایری، علی دوانی، سیدعبدالله موسوی (فرزند ایشان)،

سید محمد رضا شفیعی، شیخ علی محمد ابن العلم.
برخی از این شاگردان، تقریرات دروس استاد را به چاپ رسانده‌اند از جمله کتاب بدایع الاصول که تقریرات دروس اصول فقه آیت الله بهبهانی به قلم سید علی شفیعی است.

۵. تألیفات

آیت الله بهبهانی در خلال دهها سال تدریس و تعلیم و تلاشهای علمی، کتابهایی مفید و ارزشمند نیز در زمینه‌های مختلف عقاید، ادبیات، فقه و اصول نگاشته است. تمام این آثار، به اهتمام فرزندان و نوادگان ایشان توسط دارالعلم آیت الله بهبهانی در اهواز و قم چاپ و منتشر شده است؛ از جمله:

- (۱) التوحید الفائق فی معرفة الخالق؛
- (۲) الاشتقاق؛
- (۳) کشف الاستار فی شرح حدیث ابی الاسود الدؤلی؛
- (۴) اساس النحو؛
- (۵) مقالات فی اصول الفقه؛
- (۶) القواعد الکلیّة (دو جلد، شامل دهها نکته در علوم مختلف اسلامی)؛
- (۷) مصباح الهدایة فی اثبات الولاية؛
- (۸) چهل پرسش و پاسخ (پاسخهای نویسنده به چهل پرسش)؛
- (۹) تعلیقات علی العروة الوثقی؛
- (۱۰) مناسک حج؛
- (۱۱) جامع المسائل (رسالة علمیّه).

۶. آشنایی با کتاب مصباح الهدایة

آیت الله بهبهانی، در سال ۱۳۶۴ هجری قمری - زمانی که حدود شصت سال از عمرش می‌گذشت - در سفری به کربلای معلی، کتابی درباره امامت نگاشت که آن

را «مصباح الهدایة» نامید. وی این کتاب را به شیوه عالمان اسلامی، در چهل باب نوشت. در هر باب، یکی از آیات قرآن را که به امامت ارتباط دارد، محور بحث خود قرار داد و ذیل آن، روایاتی از محدثان شیعی و سنی، و نیز بحثهایی از مفسران را با نقد و بررسی آنها مطرح کرد. این کتاب ویژگیهایی دارد؛ از جمله:

(۱) نوعی تفسیر موضوعی به شمار می آید؛ از آن رو که محور بحث در آن، چهل آیه است که با امامت ارتباط دارد.

(۲) نوعی کتاب «چهل حدیث» است که عالمان اسلامی به این شیوه، کتابهایی نگاشته‌اند. در میان این همه کتاب چهل حدیث، کتابهای «اربعین» که به موضوعی مخصوص ارتباط دارد، اختصاص می یابد. مصباح الهدایه، کتابی است به شیوه اربعین حدیث، در موضوع امامت.

(۳) شرح و توضیح حدیث اصلی هر فصل، به کمک احادیث دیگر.

(۴) استفاده از منابع شیعی و سنی در نقل احادیث.

(۵) توضیحات مفصل پیرامون هر حدیث که نکات علمی آن را با استفاده از علوم اسلامی و با استدلال و شرح کافی باز می گوید.

(۶) مطالعه تطبیقی پیرامون دیدگاههای دانشمندان مختلف از فرقه‌های مختلف مسلمانان، با رعایت کمال امانت در نقل قولها، کمال ادب و قوت استدلال در نقد و بررسیها.

(۷) استفاده از مضامین آیات دیگر قرآن در توضیح آیه اصلی هر فصل و در جهت نقد و بررسی اقوال مفسران.

(۸) تقسیم موضوعی مباحث به شیوه‌ای علمی و صحیح که تسلط نویسنده بر علوم مختلف را نشان می دهد.

(۹) نمایاندن پیوند محکم میان چهل آیه محور بحث، به گونه‌ای که خواننده دقیق، پس از ژرف‌نگری در کتاب، به روشنی می بیند که هر یک از این آیات، چند وجه از منشور روشن امامت را نشان می دهد.

(۱۰) استفاده فراوان از کتاب «غایة المرام» اثر محدث بزرگ قرن یازدهم،

سیدهاشم بحرانی که در خلال ۴۶۰ باب، بیش از ۴۵۰۰ حدیث درباره امامت، از منابع شیعی و سنی آورده است.

۱۱) پاسخ علمی به کسانی که احادیث فضائل امیرالمؤمنین علیه السلام را صحیح می دانند؛ اما آنها را دال بر امامت حضرتش نمی دانند.

۱۲) استناد به ادبیات عربی دوره اسلامی در خلال مباحث.

۱۳) بهره گیری از تفاسیر کهن شیعی و سنی، مانند مجمع البیان طبرسی، تفسیر کبیر فخر رازی، کشف زمخشری و نقد و بررسی مطالب آنها که احاطه مؤلف بر علوم قرآنی را نشان می دهد.

۱۴) بحثهای تاریخی، با استفاده از کتاب «الامامة و السياسة» نوشته ابن قتیبه، و نقد و بررسی آن.

۱۵) قلم سلیس و روان عربی با رعایت اصول بلاغت و فصاحت و ایجاز مفید که این نکته - به ویژه با عنایت به اینکه نویسنده خود، از دانشمندان غیرعرب است - برای خوانندگان متن عربی، بسیار جلب نظر می کند.

امتیازاتی از این قبیل، سبب شد تا این کتاب، علاوه بر سه بار انتشار در تهران و قم و اصفهان، در مصر نیز به چاپ رسد (قاهره: مکتبة النجاح، ۱۳۹۶ ق. / ۱۹۷۶ م). همچنین به دلیل همین ویژگیها، نویسنده اهتمام زیادی به این کتاب - در میان آثار دیگر - داشت؛ تا آنجاکه پس از ترجمه فارسی پیشین آن (مفتاح العنایه) - که توسط مرحوم سید محمد رضا شفیعی، از شاگردان نویسنده انجام شده بود - بار دیگر استاد علی دوانی با تشویق نویسنده به ترجمه فارسی آن اهتمام کرد که ترجمه او به نام «فروغ هدایت» بارها منتشر شده است. همچنین این کتاب توسط کتابخانه دارالعلم آیت الله بهبهانی در قم، به زبان اردو و توسط مؤسسه انتشارات نبأ در تهران (با همکاری دارالعلم آیت الله بهبهانی) به زبان انگلیسی، منتشر شده است.

به هر حال، این کتاب - با ویژگیهای یاد شده - به عنوان یک کتاب مرجع در زمینه تفسیر، حدیث، عقاید، تاریخ، کلام و دیگر علوم اسلامی، همواره می تواند مورد استفاده و مراجعه دانشمندان از فرقه های مختلف مسلمانان و اسلام شناسان غیر

مسلمان قرار گیرد؛ همان گونه که به عنوان یک متن درسی در زمینه تفسیر موضوعی و تطبیقی نیز کتابی مفید به شمار می آید.

۷. فهرست آیات مورد بحث در کتاب

برای اینکه استفاده اهل تحقیق از این کتاب، افزون تر شود، فهرستی از چهل آیه مورد بحث - به ترتیب قرآن - در اینجا ذکر می شود.

شماره سوره	نام سوره	شماره آیه	جایگاه در کتاب مصباح الهدایه
۲	البقرة	۳۷	فصل ۱۲
۲	البقرة	۱۲۴	فصل ۱۰
۲	البقرة	۲۰۷	فصل ۳۵
۳	آل عمران	۶۱	فصل ۱۹
۳	آل عمران	۱۰۳	فصل ۳
۴	النساء	۵۹	فصل ۱۱
۴	النساء	۶۹	فصل ۳۲
۵	المائدة	۳	فصل ۴۰
۵	المائدة	۵۵	فصل ۳۸
۵	المائدة	۶۷	فصل ۳۹
۸	الانفال	۴۱	فصل ۱۶
۹	التوبة	۳	فصل ۲۷
۹	التوبة	۱۱۹	فصل ۴
۱۱	هود	۱۷	فصل ۲
۱۳	الرعد	۷	فصل ۸
۱۳	الرعد	۲۹	فصل ۳۱
۱۳	الرعد	۴۳	فصل ۱
۱۵	الحجر	۴۷	فصل ۹

فصل ۳۶	۹۶	مریم	۱۹
فصل ۵	۸۲	طه	۲۰
فصل ۲۱	۷	الانبياء	۲۱
فصل ۲۹	۳۵	النور	۲۴
فصل ۲۸	۳۶	النور	۲۴
فصل ۱۳	۲۱۴	الشعراء	۲۶
فصل ۱۴	۶۸	القصص	۲۸
فصل ۲۰	۳۳	الاحزاب	۳۳
فصل ۱۸	۵۶	الاحزاب	۳۳
فصل ۶	۲۴	الصافات	۳۷
فصل ۲۵	۱۳۰	الصافات	۳۷
فصل ۳۳	۵۶	الزمر	۳۹
فصل ۱۷	۲۳	الشورى	۴۲
فصل ۲۲	۴۵	الزخرف	۴۳
فصل ۲۴	۵۷	الزخرف	۴۳
فصل ۷	۲۴	ق	۵۰
فصل ۳۷	۱۹	الرحمن	۵۵
فصل ۳۰	۱۰	الواقعة	۵۶
فصل ۱۵	۷	الحشر	۵۹
فصل ۳۴	۴	التحریم	۶۶
فصل ۲۶	۱۲	الحاقة	۶۹
فصل ۲۳	۷	البینة	۹۸

۸. منابع بیشتر در مورد آیت الله بهبهانی

کسانی که در مورد شرح حال آیت الله بهبهانی به اطلاعات بیشتر نیاز دارند، می‌توانند به منابع زیر رجوع کنند.

الف) كتاب

- ۱) زندگانی و آثار آیت الله بهبهانی. علی دوانی. تهران: قبله، ۱۳۷۰ ش.
 ۲) ارمغان اصفهان. سید مصلح الدین مهدوی. اصفهان: حسینیه عمادزاده، ۱۳۹۵ ق.

ب) مقالات

- ۳) ماهنامه مکتب اسلام، چاپ قم، سال ۷، شماره ۲.
 ۴) مقدمه سید مرتضی حکمی بر کتاب مصباح الهدایه، چاپ قاهره: مکتبه النجاح، ۱۳۹۶ ق.
 ۵) مقدمه رضا استادی بر کتاب مصباح الهدایه، چاپ قم: دارالعلم آیت الله بهبهانی.
 ۶) گفتار سید علی شفیعی در خاتمه کتاب بدایع الاصول (ص ۲۳۳ - ۲۴۴)، چاپ اهواز: انتشارات خوزستان، ۱۴۲۳ ق.
 ۷) مقاله «نگاهی به شخصیت حضرت آیت الله سید علی بهبهانی»، نوشته ماندنی مواساتیان.